

Гочо Н. Гочев

НЕСИСТЕМНИ РАЗЛИЧИЯ В РОДА НА ДУМИТЕ ОТ БЪЛГАРСКАТА И
УКРАИНСКАТА БЛИЗКА ЛЕКСИКА

Както всички близкородствени езици, така и българският и украинският включват в лексикалната си система думи, които имат очевидно формално и/или семантично сходство, срв.: бълг. *масло, меч, нюх, оцет, слава, поща, успех* и укр. *масло, меч, нюх, слава, пошта, успіх* и др. Думите от този тип формират общ за двата езика лексикален пласт, който в методиката на чуждоезиковото обучение се нарича **близка лексика**¹.

Близката лексика е положителен фактор, който спомага за по-ефективното усвояване на чуждия език. Но, както е известно, **близка** съвсем не означава **тъждествена лексика**. Думите от близката лексика само създават впечатление за тъждественост, а в същото време между тях винаги съществуват някакви различия — фонетични, семантични, морфологични и т. н. Ако съпоставим българската дума *час* с украинската *час*, ще видим, че въпреки очевидното си външно сходство те рязко се различават. От гледище на фонетиката българският звук *ч* е по-мек от украинския²; не съвпадат и по семантика — на украинското *час* в българския език съответствува *време*, а на българското *час* украинското *година*. Различия има и в морфологичната им характеристика — напр. българското *час* притежава членна форма, а украинското *час* — падежни форми, срв.: *час, часът, часа; час, часу* и т. н.

Съпоставката на разглежданите думи не е пълна и изчерпателна, но достатъчно ясно илюстрира потенциалните възможности на близката лексика да бъде източник на грешки в речта на обучаваните. Външното сходство, съпроводено от морфологични, семантични и други различия, създава благоприятни условия за интерфериращото влияние на родния език върху всички равнища на изучаваната езикова система.

В предлаганото съобщение накратко ще се спрем на един частен въпрос, свързан с различията на думите от близката българска и украинска лексика на морфологично равнище.

От морфологично гледище разглежданите езици се характеризират както със системни, така и с несистемни различия³. Системни са тези, които "се предопределят от закономерния за всеки един от езиците начин за изразяване

(в думите) на определено значение¹⁴. Такива са например различията, свързани с категорията определеност в българския и с категорията падеж в украинския език. Морфологичните несистемни различия се откриват в рамките на съвпадащи граматични категории. Става дума за случаите, когато две думи от сравняваните езици притежават определена граматична категория, но се характеризират от различни нейни значения⁵, срв. например бълг. *език* и укр. *мова*, които притежават категорията род, но българската дума се характеризира с граматичното значение мъжки род, а украинската с граматичното значение женски род. Срв. още: бълг. *въглища* (мн. ч.) и укр. *вугілля* (ед. ч.) и т. н.

Обект на анализ тук ще бъдат несистемните различия в рода на думите от българската и украинската близка лексика. Целта, която си поставяме, има чисто практическа насоченост — да се опишат несъвпаденията на граматичните значения на категорията род в думите от близката лексика и по такъв начин да се определят онези случаи, които представляват източник на грешки в речта на изучаващите съответния език.

Конкретната съпоставка на българската и украинската близка лексика показва, че несъответствията в родовата характеристика са три основни типа.

Първият тип включва украинските съществителни от мъжки род, на които съответствуват:

а) български съществителни от женски род: *авітаміноз* — *авитаминоза*⁶, *анабіоз* — *анабиоза*, *артеріосклероз* — *артериосклероза*, *атракціон* — *атракция*, *банк* — *банка*, *барак* — *барака*, *бар'єр* — *бариера*, *берет* — *барета*, *бланк* — *бланка*, *вечір* — *вечер*, *візит* — *визита*, *гідроліз* — *хидролиза*, *гіпноз* — *хипноза*, *діагноз* — *диагноза*, *диплом* — *диплома*, *електроліз* — *електролиза*, *еліпс* — *елипса*, *живопис* — *живопис*, *зал* — *зала*, *камін* — *камина*, *карабін* — *карабина*, *карантин* — *карантина*, *кар'єр* — *кариера* (каменна), *каталіз* — *катализа*, *катафалк* — *катафалка*, *кашель* — *кашлица*, *клас* — *класа*, *козирок* — *козирка*, *контур* — *контура*, *капсуль* — *капсула* (воен.), *лімузин* — *лимузина*, *майонез* — *майонеза*, *мандарин* — *мандарина*, *маневр* — *маневра*, *маринад* — *марината*, *метаморфоз* (біол.) — *метаморфоза*, *метастаз* — *метастаза*, *морг* — *морга*, *наркоз* — *наркоза*, *невроз* — *невроза*, *нуль* — *нула*, *осетр* — *есетра*, *пароль* — *парола*, *патогенез* — *патогенеза*, *перл* — *перла*, *піт* — *пот*, *попіл* — *пепел*, *привілей* — *привилегия*, *продаж* — *продажба*, *протез* — *протеза*, *прояв* — *проява*, *психоз* — *психоза*, *розмін* — *размяна*, *розпродаж* — *разпродажба*, *серпантин* — *серпантина*, *симбіоз* — *симбиоза*, *склероз* — *склероза*, *слід* — *следа*, *стеноз* — *стеноза*, *ступінь* — *степен*, *суп* — *супа*, *торт* — *торта*, *туберкульоз* — *туберкулоза*, *фасад* — *фасада*, *цикламен* — *циклама*, *штамп* — *щампа*;

б) български съществителни от среден род: *контрнаступ* — *контра-настъпление*, *марабу* — *марабу*, *мінарет* — *минаре*, *мул* — *муле*, *намір* — *намерение*, *напад* — *нападение*, *наступ* — *настъпление*, *ноктюрн* — *ноктюрно*, *переор* — *преораване*, *поні* — *пони*, *проклін* — *кроклинане*, *розвиток* — *развитие*,

рулет (кул.) — руло, рулон — руло, фламінго — фламинго, шимпанзе — шимпанзе.

Вторият тип обхваща украинските съществителни от женски род, на които съответствуват:

а) български съществителни от мъжки род: акварель — акварел, артіл — артел, афіша — афиш, бронза — бронз, вертикаль — вертикал, вуаль — воал, гастроль — гастрол, горизонталь — хоризонтал, діагональ — диагонал, дуель — дуел, еліта — елит, емаль — емайл, калоша — галош, камфора — камфор, капітель — капител, карамель — карамел, картеч — картеч, картоплина — картоф, кефаль — кефал, кобура — кобур, котлета — котлет, кукурудза — кукуруз, магнезія — магнезий, медаль — медал, модель — модел, монополія — монопол, мораль — морал, морква, морквина — морков, папуга — папагал, постель — постел, паралель — паралел, педаль — педал, печать — печат, площа — площад, портупей — портупей, президія — президиум, пристань — пристан, путь — път, ресора — ресор, рись — рис, рицина — рицин, розкіш — разкош, стадія — стадий, тонна — тон, трапеція — трапец, туш¹ — туш (червен), туш² — туш (муз.), фара — фар, цитата — цитат, шафа — шкаф, яворина — явор;

б) български съществителни от среден род: віолончель — виолончело, водорість — водорасло, заява — заявление, недовіра — недоверие, канапа — канапе, копія — копие (на ръкопис), олія — олио, рясa — расо, студія — студио, торпеда — торпедо, траса — трасе.

Третият тип е представен от украинските съществителни от среден род, на които съответствуват:

а) български съществителни от мъжки род: життя — живот, туше (муз., спорт.) — туш, ярмо — ярем;

б) български съществителни от женски род: тесло — тесла, шатро — шатра, яблуко — ябълка.

Изброените по-горе групи не изчерпват всички особености, свързани с несъответствията по род в българската и украинската близка лексика. Ще посочим още няколко:

а) в единия от езиците съществителните имат вариантни форми за рода, срв. в укр.: настил, настилка — настилка, перифраз, перифраза — перифраза, салат, салата разг. — салата; табурет, табуретка — табуретка; шир, -ру и -рі — шир, -та; картель, -лі и -лю — картел, -лът; мозоль, -ля, мозоля, -лі — мазол, -лът; спазм, спазма — спазма; фальш, -ші и -шу — фалш, -шът; чинара, чинар — чинар; шаль, -лі и по-рядко разг. -ля — шал, -лът; шинель, -лі и разг. -ля — шинел, -лът; срв. бълг.: обмен, обмяна — обмін; синтез, синтеза — синтез; мецосопран, мецосопрано (глас) — меццо-сопрано; флот, флота — флот;

б) думите от единия език не притежават категорията род, тъй като се употребяват само в мн. ч., срв.:

укр. жалюзі (ср. р.)	бълг. жалузи (мн. ч.)
конфетті (ср. р.)	конфети (мн. ч.)
попури (ср. р.)	потпури (мн. ч.)
трель (ж. р.)	трели (мн. ч.)

в) в единия от езиците съществителните са едновременно от мъжки и женски род, срв. укр. *протеже* (м. и ж. р.) и бълг. *протеже* (ср. р.).

Описаните дотук несъответствия показват, че думите от близката българска и украинска лексика, които се различават по род, не са много. Интересен е фактът, че по-голямата част от тях (около 80%) са заемки.

Точно определени закономерности, които ясно и последователно да групират разглеждания материал според противопоставянето на думите по род, няма. И все пак анализиранияте примери дават възможност да се определят някои формални и семантични признаци, които обединяват в групи думи с еднакъв род в единия от езиците и ги противопоставят по признака род на съответни групи в другия език. Ще посочим някои от тях.

1. Думите с основа на *-з* в българския език са от женски род: *диагноза, майонеза, наркоза, невроза, перифраза, протеза, психоза, склероза, туберкулоза, хипноза* и т. н. (изключения: *бронз* — м. р., *кукуруз* — м. р., *магнезий* — м. р.), а в украинския от мъжки род: *діагноз, майонез, наркоз, невроз, перифраз, протез, психоз, склероз, туберкульоз, гіпноз* и т. н. (изключения: *бронза* — ж. р., *кукурудза* — ж. р., *магnezія* — ж. р.; *перифраз* и *перифраза; спазм* и *спазма*).

2. Думите с основа на *-н* в българския език са съществителни от женски род: *камина, карабина, карантина, лимузина, мандарина, серпантина* (изключения: *ноктюрно* — ср. р., *рицин* — м. р., *тон* — м. р.), а в украинския са от мъжки род: *камін, карабін, лімузин, серпантин, ноктюрн* (изключения: *рицина* — ж. р., *тонна* — ж. р.).

3. Съществителните с основа на *-ш* в българския език са от м. р.: *афиш, галош, туш, фалш*, а в украинския от женски род: *афиша, калоша, туш* (изключения: *туше* — ср. р., *фальш, -ші* и *-шу*).

4. Думите с основа на *-к* в българския език са от женски род: *банка, барака, бланка, катафалка, козирка*, а в украинския от мъжки род: *банк, барак, бланк, катафалк, козирок*.

5. Украинските съществителни с основа на *меко -л* са от женски род: *акварель, артіль, вертикаль, вуаль, гастроль, горизонталь, діагональ, дуель, емаль, капітель, карамель, картопля, кефаль, медаль, модель, монополія, паралель, постель, педаль, трель, віолончель* (изключения: *нуль* — м. р., *пароль* — м. р.; *мозоля* — ж. р. и *мозоль* — м. р.; *шаль, -лі* и *-ля; шинель, -лі* и *-ля; картель, -лі* и *-лю*), а съответстващите им български съществителни са от мъжки род: *акварел, артел, вертикал, воал, гастрол, хоризонтал, диагонал, дуел, емайл, капител, карамел, картел, картоф, кефал, медал, модел, мазол,*

монопол, паралел, постел, педал, шал, шинел (изключения: *нула* — ж. р., *парола* — ж. р., *виолончело* — ср. р., *трели* — мн. ч.).

6. Украинските несклоняеми думи, които означават животни и птици, са от мъжки род: *кенгуру, колібрі, марабу, поні, фламінго, шимпанзе* и т. н., а съответстващите им български думи са от среден род: *кенгуру, марабу, пони, фламинго, шимпанзе* и т. н. В украинския език се допуска употреба на тези съществителни, показваща принадлежността на животното към женски пол, срв.: *молода, шимпанзе, однорічна поні*¹.

7. Украинските несклоняеми съществителни на -і (не названия на животни и птици) са от среден род: *попури, конфетті*, а българските им съответствия са съществителни плуралия тантум: *потпури, конфети*.

Що се отнася до съществителните от славянски произход, трябва да се обърне внимание най-вече на словообразователните различия в отглаголните съществителни: Срв. укр.: *настил, розмін, розпродаж, обмін, напад, наступ, контрнаступ, проклін, намір* и т. н. от мъжки род, на които в българския език съответствуват съществителни от женски род: *настилка, размяна, разпродажба, продажба, обмяна*, или съществителни от среден род: *нападение, настъпление, контранастъпление, проклинане, намерение*.

Накрая ще отбележим, че анализът на българската и украинската близка лексика от гледище на морфологичната категория **род** систематизира несъответствията в родовата принадлежност на думите от този общ лексикален пласт, което е от значение както за изучаването на тези езици съответно от българи и от украинци, така и за съпоставителното им проучване.

Резултатите от съпоставката в това съобщение непосредствено се обвързват с прогнозирането на интерфериращото влияние на родния език и могат да спомогнат за по-ефективна организация на изучаването на посочените езици, която да сведе до минимум механичното пренасяне на родовата характеристика на думата от родния език върху думата от изучавания.

Практическата насоченост на анализа и частният въпрос, който е предмет на разглеждане тук, не позволяват да се правят никакви особени теоретични изводи за характерните свойства на българския и украинския език. Но независимо от това систематизацията на материала, поставена в контекста на едно по-нататъшно цялостно съпоставително изследване, несъмнено би била полезна за изясняване на определени закономерности в съвпаденията и различията на българската и украинската езикова система.

БЕЛЕЖКИ

¹ М. Гончева. Близката лексика като специфично явление при обучението на руски (близкородствен) език. Автореферат на канд. дис., С., 1979, с. 3.

² К. Трофимович, В. Витов, М. Ярмолюк. Методичні вказівки з сучасної болгарської

літературної мови (фонетика) для студентів в філологічного факультету (українського та російського відділення). Львів, ЛДУ, 1982, с. 9 — 10.

³ **И. Червенкова**. О сопоставительном описании русской и болгарской лексики. — В: Вопросы сопоставительного описания русского и болгарского языков. Фонетика и лексика. С., 1982, с. 138 и др.

⁴ Пак там, с. 138.

⁵ Пак там, с. 142.

⁶ Съпоставката се прави по: **Українсько-російський словник**. Київ, 1977, и **Правоговорен речник на българския език**. С., 1975. Използувани са още: **І. Стоянов, О. Чмир**. Болгарсько-український словник. Київ, 1988; **Короткий** тлумачний словник української мови. За ред. Д. Гринчишина. Київ, 1988; **Речник на българския език**, т. 1 — 6. С., 1977 — 1990; **Речник на съвременния български книжовен език**, т. 1 — 3, С., 1955 — 1959.

⁷ Вж. напр. **В. Русановский** и др. Украинская грамматика. Киев, 1986, с. 52 — 53.